

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIX (2021).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/ASPI8313

ЕТНОГРАФСКИТЕ КАРТИ НА АНАСТАС БЕНДЕРЕВ ОТ 1890 Г.

Драгомир ЙОРДАНОВ*

ANASTAS BENDEREV'S 1890 ETHNOGRAPHIC MAPS

Dragomir YORDANOV

Abstract: *This article deals with a pair of old ethnographic maps made by a Bulgarian officer (bearing the rank of Captain at the time) named Anastas Benderev (1859–1946). The maps were first published as folding attachments in Benderev's book *Military Geography and Statistics of Macedonia and Its Adjacent Territories on the Balkan Peninsula (Voennaia geografiia i statistika Makedonii i sosednix s neiu oblasti Balkanskago poluoostrova)*, which itself was published in Russian in Saint Petersburg in 1890. The stated purpose of the maps was to elucidate certain passages from the book, particularly those pertaining to the population's ethnic composition. One of the maps (*Etnograficheskaya karta Balkanskago poluoostrova*) depicts the ethnicities across the entire Balkan Peninsula, while the other (*Etnograficheskaya karta Makedonii*) focuses on those within the confines of the historical and geographical territory of Macedonia.*

Due to a confluence of events, the maps in question are barely known and hardly ever used nowadays, even though they represent valuable relics from the era. This article aims to reintroduce them into the scientific discourse as historical documents of note.

Keywords: *Anastas Benderev, ethnographic map of the Balkan Peninsula, ethnographic map of Macedonia.*

Настоящата статия е посветена на две стари етнографски карти, съставени от българския офицер (по онова време с чин „капитан“) Анастас Бендерев (1859–1946) и публикувани като съгъваеми приложения към неговата книга „Военна география и статистика на Македония и съседните на нея области на Балканския полуостров“ („Военная география и статистика Македонии и соседнихъ съ нею областей Балканскаго полуострова“), издадена през 1890 г. на руски език в гр. Санкт Петербург. Те са предназначени да онагледят онези части от книгата, в които е разгледан етническият състав на населението – едната карта изобразява етносите на целия Балкански полуостров, а другата – само тези в историко-географската област Македония¹.

По стечение на обстоятелствата до момента картите почти не са познати и използвани, а са ценна реликва от онова време. Целта на настоящата статия е да ги извади от забвение и да ги вкара в научно обръщение, защото те са своеобразен вид исторически документи. Важността

* Драгомир Йорданов – доктор по история и бакалавър по география; изследовател на свободна практика; България; @dragorachev@gmail.com

¹ Авторът на настоящата статия изказва своята благодарност на Централната библиотека на Българската академия на науките в гр. София за предоставените сканирани копия на двете етнографски карти на кап. Бендерев.

им се подсилва от факта, че на практика са сред първите български етнографски карти, създадени след 1878 г. А по-специално картата на Македония е една от първите карти на въпросната историко-географска област изобщо след възникването на т.нар. Македонски въпрос. В настоящата статия двете карти са подробно анализирани – първо е изяснена тяхната история, а след това подробно е разгледано тяхното съдържание, за да се открият характерни особености и да бъдат установени техните слабости и особено техните приноси. В края на статията е направено обобщение за цялостното значение на картите.

Картите на кап. Бендерев са изработени и отпечатани в картографската работилница на В. В. Комаров в гр. Санкт Петербург, за което може да се съди по надпис в най-долната част на етнографската карта на Македония („Типо-литография В. В. Комарова. Невскій 136–138“). Българинът занася там черновите на своите две карти и на базата на тях професионални руски картографи изработват окончателните карти, приложени към книгата. Най-вероятно двете карти са начертани от двама различни руски картографи, защото помежду им има различия в стила на изработка (което е особено видно например при изписването на названията на географските обекти). След това картите са отпечатани в определен брой екземпляри, за да бъдат приложени в книгата.

Възможно е кап. Бендерев да е занесъл картите не заедно, а по различно време (защото втората карта (на Македония) все още не е била готова), което би обяснило различията.

Фактът, че картите са изработени от професионални картографи в Русия на руски език (и че са предназначени главно за руските читатели), не омаловажава значението им – понеже техният автор съставител е българин (макар и на руска служба), те трябва да бъдат разглеждани като български.

Авторът на двете етнографски карти

Анастас Тодоров Бендерев е роден през 1859 г. в гр. Горна Оряховица. Получава начално образование в родния си град, а след това учи за кратко в Априловската гимназия в гр. Габрово. През 1875 г. става учител в Горна Оряховица. През май 1876 г. участва в Априлското въстание (в четата на Георги Измирлиев, разбита от турците) и след това отива в Румъния. През юли същата година участва в четата на Тодор Велков, сражаваща се на страната на сърбите в Сръбско-турската война. Четата е разгромена, но Бендерев отново се спасява и след това отива да учи в Югославянския пансион на Радослав Минков в гр. Николаев, Русия. Не завършва обучението си, защото през пролетта на 1878 г. се завръща във вече свободна България и малко по-късно постъпва в новооткритото в гр. София Военно училище. Завършва го успешно (като първенец на випуска) и след това първоначално е назначен за ординарец на руския императорски комисар в България княз Дондуков-Корсаков, а след това – за адютант на военния министър ген. Паренсов. През 1880 г. след успешно издържани изпити започва да учи в престижната Академия на Генералния щаб в Санкт Петербург. Завършва я през 1883 г. и е зачислен за кратко във военна част в България. През 1884 г. е командирован в полк в Русия, а през 1885 г. започва да учи в руска кавалерийска школа. Напуска я заради Съединението на Княжество България с Източна Румелия и се завръща в родината. През октомври същата година за кратко е началник на Военното училище, а след това става „другар“ (заместник) на военния министър майор К. Никифоров. По време на Сръбско-българската война (когато е с чин „ротмистър“) командва десния фланг на българската армия при гр. Сливница. На 5 ноември 1885 г. по собствена инициатива атакува и разбива сърбите при височината Три уши. На 7 ноември отново самоволно тръгва в атака и за втори път печели. Заради проявеното неподчинение е в обтегнати отношения с княз Александър I Батенберг. Защитен е от други български офицери и не е наказан, а дори е награден от княза с орден „За храброст“, III степен, и си спечелва славата на герой.

През август 1886 г. Бендерев участва в детронирането на княз Александър I, който по онова време вече е изгубил доверието на Русия. По същото време обаче започва контрапре-

вратът на Стефан Стамболов – Бендерев е арестуван и затворен в гр. Търново. През октомври същата година е освободен, но е уволнен от армията. След скъсването на руско-българските дипломатически отношения през ноември 1886 г. заминава за Русия. Там е вербуван заедно с други български офицери да участва в план за свалянето на Стамболов и се връща в България. В резултат от действията на Бендерев и другите офицери русофили през февруари 1887 г. в градовете Силистра и Русе избухват бунтове срещу новата власт, които обаче скоро са потушени (а повечето от водачите им – осъдени на смърт). Бендерев не е заловен и се завръща в Русия, където се обявява срещу евентуална военна окупация на България от руските войски, както и срещу организирането на нови бунтове.

През лятото на 1887 г. отива тайно в гр. Свищов и се жени за своята любима Адриана. След кратък престой в гр. Букурещ двамата заминават за Русия, където Бендерев постъпва на руска служба. Отначало работи като прикомандирован български офицер към Генералния щаб, а през 1895 г. приема руско гражданство и става руски офицер. Впоследствие значително израства във военната йерархия, като през 1916 г. става генерал-лейтенант.

През 1919 г. Бендерев се завръща в България. Умира в гр. София през 1946 г. (на 87-годишна възраст) [Генерал Анастас Бендерев 1999, с. 5–10; 29; 188–190; Конник о. з. 1946, с. 157–173; Русева, М. 2006, с. 46–51; Шалаверова, М. 1977, с. 46–59].

По убеждения Бендерев е славянофил и русофил (за което е упрекван от много хора в България), желае помирение между славяните и тяхното обединение под егидата на Русия в голяма федеративна държава, наречена Славия [Генерал Анастас Бендерев 1999, с. 177, 179]. Но успоредно с това той е и патриот, отстояващ българските национални интереси – книгата му за Македония го доказва, както и съвместните му действия заедно с други български емигранти за париране на антибългарската пропаганда на Сърбия в Русия.

Анастас Бендерев е познат главно със своите заслуги по време на Сръбско-българската война от 1885 г. Освен приноса на бойното поле той оставя след себе си и три важни обемни книги на военна тематика, които и до днес представляват интерес за българските историци – гореспоменатата книга за Македония от 1890 г. (която е най-ранната), „Сръбско-българската война от 1885 г.“ („Сербско-болгарская война 1885 года“) от 1892 г. (също издадена в С. Петербург) и „История на Българското опълчение и Освобождението на България 1877–1878 г.“, публикувана в София през 1930 г. По-долу първата от трите книги ще бъде накратко разгледана като увод към двете етнографски карти.

Политическата обстановка по онова време

Книгата на кап. Бендерев за Македония излиза 5 г. след Сръбско-българската война и 4 години след скъсването на руско-българските дипломатически отношения, тоест в сложна, дори неблагоприятна за българите политическа обстановка. Тогава Русия се опитва да наложи своето влияние в славянските държави България и Сърбия, за да може по-късно да ги използва срещу своя противник Австро-Унгария. Но не успява, защото сръбската държава е под силното влияние на Виена, а България проявява самостоятелност. Друг проблем са обтегнатите сръбско-български отношения (заради войната и Македонския въпрос), които Русия желае да подобри в интерес на славянството.

В своята книга кап. Бендерев критикува сръбската политика за териториално разширение на юг за сметка на български земи (в Поморавието и Македония), която допринася за това българите да се настроят срещу Сърбия. Отчасти той оправдава сърбите, защото обяснява, че те нямат друга посока за лесно разширение и освен това са умело подстрекавани от Австро-Унгария, която цели да разпали вражда между сърби и българи (славяните, които мрази) [Бендерев, А. 1890, с. 30].

Капитан Бендерев твърдо отстоява българския етнически характер на областта Македония, посочва, че тя е смятана за българска от много тогавашни авторитетни изследователи – Х. Киперт,

Г. Лежан, А. Буге, Й. фон Хан, В. Григорович, В. Теплов и др., и че в нея изобщо няма сърби, сърбите живеят на север – в Косово и Метохия [**Бендерев, А.** 1890, с. 31].

Българинът пише с тъга за неосъществената Санстефанска България. Той отбелязва, че именно нейното ликвидирание на Берлинския конгрес от 1878 г. довежда до откъсването на Македония от българската държава:

„Когато войната свършила със Санстефанския предварителен договор (от 19 февруари 1878 г.)“ идеалът, който българският народ вече е успял по това време да си създаде, се считал за напълно постигнат. България, Тракия и Македония влезли в състава на новата българска държава. В етнографските предели на цяла България е трябвало да се образува една цяла държава, която в добавка е имала много щастливо [изгодно] географско положение. На умиваната [от водите на] Дунав, Черно и Егейско морета България се усмихвало прекрасно бъдеще. Но според Берлинския договор новосъздадената държава била намалена и осакатена. Най-важната част от България – Македония, тази люлка на независимата българска църква, държавата на Самуил и Шишман, родината на славянските първоучители на Божието слово – останала за старите поробители“ [**Бендерев, А.** 1890, с. 27].

Капитан Бендерев ясно посочва основанията за претенциите на Княжество България към Македония:

1. Санстефанският мирен договор от 1878 г. и решенията на Цариградската посланическа конференция на Великите сили от 1876 г., включили Македония в границите на България.

2. Фактът, че по-голямата част от населението на Македония се състои от етнически българи, наброяващи 1,5 млн. д. (това е и главното основание за претенциите на Княжеството).

3. В исторически план Македония е била българска, тя е влизала в границите на средновековна България. Действително областта е била завоювана и от други държави, но нейните жители никога не са преставали да се наричат българи [**Бендерев, А.** 1890, с. 735].

Според българина най-силният (и най-опасният за славяните) претендент за областта не е някоя от балканските държави, а Великата сила Австро-Унгария [**Бендерев, А.** 1890, с. 733–735; **Генерал Анастас Бендерев** 1999, с. 161].

Капитан Бендерев смята, че само Русия може да удовлетвори справедливите претенции на българите и на останалите балкански народи, което обаче може да се осъществи само ако те воюват на нейна страна в една евентуална война срещу Османската империя (след като Северната империя е победила западните държави или се е споразумяла с тях). При това положение:

„Русия може да удовлетвори българите с осъществяването на Санстефанска България; на гърците може да се даде цялата погранична полоса на епирската и тесалийската граница, а също и островите, населени с гърци; на сърбите, включително и Черна гора, може да се дадат всички сръбски земи под австрийско иго и Стара Сърбия; дори албанците могат да бъдат удовлетворени с възстановяването на тяхната пълна независимост“ [**Бендерев, А.** 1890, с. 739].

Характеристика на книгата на капитан Бендерев

В началото е важно е да бъде установено какви са конкретните причини, подтикнали кап. Бендерев да напише своята книга за Македония (и респективно да състави двете етнографски карти, приложени към нея). По този въпрос самият той пише следното:

„Едно време, когато, възползувани от руско-българските недоразумения, сръбските дейци митрополит Михаил, Пашич, проф. Василевич и др. агитираха в Русия за в полза на сръбската кауза в Македония, аз написах и издадох своя труд за Македония и сътрудничах в някои видни органи на печата“ [**Генерал Анастас Бендерев** 1999, с. 190].

Николай Игов, изследовател на живота и дейността на кап. Бендерев, потвърждава написаното от офицера. В предговора на съставената от него книга със спомените и писмата на кап. Бендерев той пише:

„С жена си подготвя книга за Македония като отговор на сръбската агитация в Русия“ [Генерал Анастас Бендерев 1999, с. 11].

Действително тогава кап. Бендерев е сериозно подпомогнат от своята съпруга Адриана (починала през 1890 г.), която самият той нарича „неуморна сътрудница при съставянето на настоящия труд“ [Бендерев, А. 1890, с. III] и на която посвещава книгата си за Македония.

Целта на книгата е посочена в нейния предговор. Тя трябва да запознае руските читатели с областта Македония, която тогава е особено актуална във връзка с изострянето на т. нар. Македонски въпрос (поради нарасналите българо-сръбски противоречия и Сръбско-българската война от 1885 г.). Македония е важна област на Балканския полуостров с централно местоположение и важно политическо и военно значение, в която се преплитат интересите на няколко народа и държави. Освен балканските държави България, Сърбия и Гърция, за нея претендира още и Великата сила Австро-Унгария, като всеки претендент се подготвя да получи наследството на „болния човек“ – Османската империя. Областта има и важно икономическо значение поради своето голямо пристанище Солун.

Независимо от своята важност по онова време областта Македония все още не е широко позната (за нея липсва отделно подробно изследване), което според българина я прави своеобразна „terra incognita“ („непозната земя“). Капитан Бендерев запълва сериозна празнина, като събира разпръснатата в много публикации частична информация и я обобщава в книгата си, акцентирайки обаче върху военното значение на Македония, защото той правилно прогнозира, че един ден тя ще стане арена на военни действия [Бендерев, А. 1890, с. VI–VII].

Книгата е отпечатана във военната печатница, намираща се в сградата на Генералния щаб на руската армия. Тя включва общо 857 стр. (включително и тези, номерирани с римски цифри) и има сложна структура – състои се от 4 части, които се подразделят на отдели, а почти всеки отдел се състои от глави, обозначени с римски цифри. Първата част е озаглавена „Исторически очерк и общ военно-статистически обзор на владенията на Турция на Балканския полуостров“ и се състои от 2 отдела – „Исторически очерк“ и „Общ военно-статистически обзор на държавите на Балканския полуостров“, състоящ се от 7 глави. Особено важна е глава III „Народонаселение“, където са разгледани всички балкански държави. Именно в края на тази глава е приложена етнографската карта на Балканския полуостров на кап. Бендерев, чието предназначение е да онагледи съдържанието.

Втората част на книгата е „Военна география“, състояща се от 3 отдела – „Орография“, „Хидрография“ и „Пътища“.

Много важна е третата част „Етнография и статистика“, включваща 2 отдела – „Етнография“ и „Статистика на промишлеността и търговията“. За целта на настоящата статия особено важен е първият отдел, съдържащ информация за етнографския облик на отделните историко-географски области в тогавашна Европейска Турция (с изключение на Одринска Тракия) – Южна Босна (Новопазарския санджак), Стара Сърбия, Северна Албания, Южна Албания (Епир) и Македония. В тази част Македония е разгледана в глава „Д“ по съставящите я османски санджаци – Солунски, Серски, Драмски, Скопски, Битолски и Корчански, като е включена и южната покрайнина на областта – Гревенска и Еласонска каза. Именно в края на тази част е приложена етнографската карта на Македония на кап. Бендерев, чието предназначение е да онагледи съдържанието на глава „Д“ към отдел „Етнография“.

Четвъртата част на книгата е озаглавена „Стратегически обзор на Македония и съседните на нея театри на военни действия“.

В края на книгата има и приложения – за историята на българската църква, историческата география на Македония и училищата в областта.

Използваните от кап. Бендерев източници при написването на книгата (които той нарича „Материали“) са два вида – писмени (книги, статии, справочници, списания и др.) и картографски. Според своя произход писмените източници са:

1. Западни (които са преобладаващи) – изследванията на добрите познавачи на Балканския полуостров Ами Буе, Й. фон Хан, Г. Лежан, Х. Барт, О. Викенел, Ф. Каниц, Д. Макензи и А. Ърби, Убичини, Е. дьо Лавале, К. Иречек и др.

2. Руски – съчиненията на Н. Обручев, подполк. Плеве, И. Стрелбицки, В. Григорович, Будилович, Н. Светозаров и В. Теплов.

3. Балкански (те са главно сръбски) – книгите на сърбите Миличевич и Карич, непубликуваните сведения на хърватина Стефан Веркович и др.

4. Български – книгите на Атанас Шопов (Офейков), Ст. Шишков, Ст. Захариев и Хр. Попконстантинов, статиите на М. Дринов, К. Шапкарев, Сарафов, Славейков, Гешов и К. Н., непубликуваните сведения на А. Шопов и Миларов (специално предоставени на кап. Бендерев) и една българска статистика на населението на Македония от 1881 г., издадена в гр. Пловдив [Бендерев, А. 1890, с. IX–X].

Особено важни за целта на настоящата статия са използваните от българина карти, които той обособява отделно в своя списък с източници (като „Карты“). Те са следните:

„1) Карта на Турция, издание на австрийския Генерален щаб. Мащаб 1 : 300,000 [General Karte von Central Europa 1873–1876].

2) Артамонов. 10-т верстова карта на Турция от 1877 г. [Карта Европейской Турции 1877].

3) 3- и 5-верстова карта на България и Тракия, издание на Топографския отдел на Главния щаб [Карта части...1884, Масщабъ 3 верстъ въ дюймъ; Карта части...1884, Масщабъ 5 верстъ въ дюймъ].

4) Етнографска карта на Балканския полуостров. Киперт. [Мащаб] 1 : 300,000. Берлин, 1882 [Kiepert, H. 1882].

5) Лежан [Lejean, G. 1861].

6) Етнографска карта на славянските народности на Миркович. (Мащаб) 1 : 4, 200,000 [Миркович М. Ф. 1877].

7) Етнографска карта на България, Тракия и Македония на Теплов, 1877“ [Теплов, В. 1877; Бендерев, А. 1890, с. X].

Кап. Бендерев ползва обширна литература и подбрани карти. Той на практика разполага с най-добрите и най-актуалните по онова време публикации за Балканския полуостров, излезли до 1888 г., което доказва неговия стремеж към пълнота и неговата добросъвестност.

Важно е да се отбележи, че неговата книга не е научно, а статистико-справочно издание, предназначено за специфична читателска аудитория (руските военни), поради което самият кап. Бендерев нарича себе си не автор, а съставител (защото той не е правил собствени подробни изследвания на терен, а използва достиженията на други автори). Въпреки това направеното от него не може да бъде омаловажено. Макар да е фокусирана върху историко-географската област Македония, книгата на практика разглежда целия Балкански полуостров, което я прави изключително полезна за читателите със специален интерес към този географски район на Европа. Нито до 1890 г., нито дълго след тази година има подобно българско (а дори и световно) статистико-справочно издание за полуострова, което със своя обем и своята всеобхватност остава ненаминато и днес. А приложените две етнографски карти допълнително повишават неговата стойност. За съжаление както книгата, така и картите на кап. Бендерев на практика са почти непознати в България, което е несправедливо на фона на положените от българина усилия.

Етнографската карта на Балканския полуостров

Предназначението на картата е да онагледява съдържанието на глава III „Народонаселение“ в отдел II („Общ военно-статистически обзор на държавите Балканския полуостров“) към Първа част на книгата („Исторически очерк и общ военно-статистически обзор на владенията

на Турция на Балканския полуостров“). Тя е озаглавена „Етнографска карта на Балканския полуостров“ („Этнографическая карта Балканского полуострова“). Картата е с голям размер (53/46,6 см) и е приложена в книгата сгъната. Цветна е и обхваща Балканския полуостров, както и някои съседни на него райони (които не са оцветени). В нея по-конкретно изцяло влизат балканските държави България (с Източна Румелия), Сърбия, Черна гора и Гърция, както и части от някои техни съседи – Османската империя (цяла Европейска Турция, о. Крит и част от Анадола), Австрия (Южна Унгария, малки части от Австрия и Босна и Херцеговина), Русия (Южна Бесарабия), Италия (нейната крайна югоизточна част) и по-голямата част от Румъния (с изключение на северната част на областта Молдова).

Картата е обрамчена с двойна рамка и притежава градусна (математическа) мрежа, състояща се от паралели и меридиани. Легендата на картата е разположена извън изображението, под долната ѝ рамка. Тя се състои от 8 правоъгълничета с различен цвят, обозначаващи цветовете на отделните етноси. Долу вдясно също извън рамката са изписани мащабът на картата (1 : 3,000,000) и името на нейния автор – „Капитан Бендерев“. В долния ляв ъгъл на картното изображение (в Средиземно море) е вмъкната таблицата „Народонаселение на Балканския полуостров“, която фигурира и в книгата (на с. 112) (фиг. 1).

На картата са означени още държавни граници и реки, но липсват транспортна мрежа (пътища и жп линии) и орография (планини), което не е учудващо за етнографска карта. Селищната мрежа се състои от столици на държави, по-големи градове и по-малки градове, като трите групи селища са обозначени с различни по размер условни знаци (кръгчета). В картата има няколко вида названия на географски обекти – на държави, историко-географски области, морета, реки и острови.

Основен акцент в картата са етносите на Балканския полуостров, изобразени с различни цветове. Има зони, оцветени само с един цвят, и смесени зони, заштриховани с цветни щрихи (като вторите са концентрирани главно в българските земи).

В картата са изобразени (и обозначени поименно в легендата отдолу) 7 отделни етноса – българи (които са разделени на християни (оцветени в светлорозово) и мюсюлмани (оцветени в тъмнорозово)), сърби (в светлокафяво), гърци (в светлосиньо), турци (в светлозелено), албанци (в жълто), румън(ц)и (в тъмнокафяво) и руси (в червено).

Според кап. Бендерев основните раси (етноси) на Балканите са 4 – славяни (българи и сърби), гърци, турци и албанци [Бендерев, А. 1890, с. 84–85]. Вероятно той е добавил в картата си и руси, защото тя е предназначена главно за руските читатели.

Понеже в областта Добруджа има един неоцветен район (в бяло), който в други етнографски карти обикновено е изобразяван като населен с татари, може условно да се приеме, че заедно с татарите етносите в картата са общо 8.

На картата сърбите заемат северозападната част на Балканския полуостров, албанците – западната, гърците – южната, а българите – централната и източната. Турците са концентрирани главно в източната и южната част на българските земи. Румънците са главно около р. Дунав и в планината Пинд. Руси има в Северна Добруджа и на п-в Атон.

Характерна особеност на картата е наличието на обширни смесени зони, които са 3 вида:

1. Смесени зони между два етноса.
2. Смесени зони между три етноса.
3. Смесени зони между българи християни и българи мюсюлмани (помаци).

Въпросните зони обхващат приблизително половината от българските земи.

Като цяло в картата основният акцент е поставен върху българските земи, чийто етнически и конфесионален облик кап. Бендерев изобразява подробно. Затова е особено важно да бъде установено как е изобразен българският етнос на картата.

Според картата българите населяват (компактно или размесени с други етноси) обширна част от Балканския полуостров, разпростираща се от р. Дунав на север почти до Егейско и Мраморно море на юг и от Черно море на изток до албанските земи на запад (или с други

думи историко-географските области Мизия, Добруджа, Софийско, Тимошко, Поморавието, Македония и Тракия).

На северозапад българите населяват компактно части от тогавашна Югоизточна Сърбия – част от Тимошко и по-голямата част от Поморавието (на запад до градовете Зайчар и Ниш), като има малка смесена българо-сръбска зона близо до сръбско-турската граница. Българи има и в Югоизточно Косово, около гр. Гилян (Гниляне). Българите заемат по-голямата част от историко-географската област Македония (тогава все още под османска власт), като в западната ѝ част те са размесени с албанци, на юг – частично с гърци, а на югоизток (около гр. Кавала) – с турци. В Тракия българите населяват компактно Родопите, части от Северна Тракия и района на планината Странджа. Те са размесени с гърци и турци в областта Западна Тракия (между градовете Марония и Одрин) и само с турци – в част от Северна Тракия, в голяма част от Източна Тракия и в част от Родопите (южно от р. Арда).

В Централна Северна България (около градовете Търново и Свищов) българите са размесени с турци, като същото важи и за причерноморската ивица, разпростираща се между градовете Бургас и Кюстенджа. В Северна Добруджа (тогава под властта на Румъния) българите са размесени с турци и руси.

Като цяло смесените зони в картата между българи и други етноси (сред които най-обширни са българо-турските зони) са концентрирани главно в източната и югоизточната част на българските земи, както и в някои периферни части на Македония.

На юг българите достигат до Егейско море при градовете Солун, Кавала и Енос.

На картата българите мюсюлмани (помаците) преобладават в една тясна ивица, разпростираща се от изток на запад по цялото протежение на Родопите. Съществуват и 3 смесени зони между българи християни и българи мюсюлмани:

1. В Северна България, между градовете Враца, Ловеч и Плевен.
2. В Централните Родопи (около Исмилян).
3. В областта Македония, от р. Места на изток до долината на р. Черни Дрин на запад (като тази зона е най-обширната по площ).

На картата има и малки български етнически анклавни райони с преобладаващо небългарско население – на Халкидическия п-в, в Лудогорието и Северна Добруджа (най-големият български анклав е при гр. Шумен).

Вътре в българските земи съществуват чужди етнически анклавни (острови), като сред тях най-важни са турските – големият анклав в Лудогорието и част от Източна Стара планина, по-малкият в Родопите (на север от р. Арда) и някои други малки в Македония. В Северна Добруджа съществува татарски анклав (оцветен в бяло), а в Македония има и румънски (всъщност влашки) анклавни.

По крайбрежията на Егейско и Черно море преобладават гърците (с изключение на Северното Черноморие), а по десния бряг на р. Дунав (в Североизточна Сърбия, Северна България и Северна Добруджа) има компактно присъствие на румънци (всъщност власи).

Според приложената към картата таблица българите на Балканския полуостров са общо 4,658,000, от които 2,326,000 в Княжество България, 2,032,000 в Европейска Турция, 250,000 в Сърбия и 50,000 в румънска Северна Добруджа. Сърбите са общо (във всички държави) 4,329,250, гърците – 2,801,000, турците – 1,634,500, албанците – 939,465, а румънците (власите) – 360,940. Цялото население на Балканския полуостров е 15,343,665 души.

При анализа на картата на Балканския полуостров е много важно да бъде установено какви източници са използвани при нейното съставяне и изработване.

Според автора на настоящата статия за картна основа (матрица) е използвано второто преработено и допълнено издание на известната етнографска карта на Югоизточна Европа на немския географ проф. Хайнрих Киперт от 1882 г. [Kiepert, H. 1882]. Важно е да се отбележи, че кап. Бендерев изрично я отбелязва в списъка с ползваната от него литература в началото на

книгата. Използването на немската карта за основа може да се докаже със следните прилики между нея и етнографската карта на Балканския полуостров на българина:

1. Териториалният обхват на изобразената територия в двете карти е почти един и същ.
2. Мащабът на картите е еднакъв (1: 3,000,000).
3. Градусната им мрежа е почти една и съща (меридианите са номерирани според нулевия меридиан Ферио).
4. Политическите (държавните) граници в двете карти на практика са едни и същи.
5. Рамките им са доста сходни.
6. Между изобразените в картите реки и езера има значителни прилики.

За съжаление в своята книга кап. Бендерев не дава писмени пояснения какви научни източници използва при съставянето на картата на Балканския полуостров и кой от тях е водещ за него. За това обаче могат да бъдат направени някои обосновани предположения. Според автора на настоящата статия водещ източник за кап. Бендерев отново е гореспоменатата етнографска карта на проф. Киперт от 1882 г., което може да се докаже със сходството при изобразяването на етническите граници на някои етноси в двете карти:

1. Българският етнически анклав в планината Странджа.
2. Смесените зони между българи и турци в Северна и Източна Тракия.
3. Румънците (власите) в Североизточна Сърбия и в планината Пинд.
4. Някои участъци от етническите граници на албанците, например в Санджак, Косово и Северен Епир.
5. Смесените зони между албанци и гърци в Централна Гърция и Южен Епир.
6. Разпространението на гърците по Егейското и Черноморското крайбрежие на Тракия.

Решението на кап. Бендерев да използва картата на Киперт от 1882 г. (при това с двойно предназначение – като матрица и като главен източник при изобразяването на етносите) не е учудващо, защото по онова време немският географ се ползва с много голям авторитет.

Макар българинът да отбелязва в книгата си, че е ползвал и други, по-стари етнически карти (тези на Миркович, Лежан и Теплов), тяхното влияние е по-слабо.

По отношение на избора на цветове за отделните етноси обаче картата на кап. Бендерев съществено се отличава от тази на проф. Киперт (с изключение на цвета на гърците). Възможно е при него българинът да е повлиян от други карти (например жълтият цвят на албанците може да е заимстван от картата на Гийом Лежан от 1861 г.) [Lejean, G. 1861]. А включването на статистическа таблица може да е заимствано от картата на Миркович [Миркович, М. Ф. 1877]. Възможно е при разделянето на българите на християни и мюсюлмани (и при обособяването на смесени зони между тях) кап. Бендерев да е повлиян от етнографската карта на Европейска Турция на австриец Карл Сакс от 1877 г., макар че той не я споменава сред своите източници [Sax, C. 1878].

Важно е да се отбележи, че при създаването на своята етническа карта на Балканския полуостров българинът най-вероятно използва главно други етнически карти, и в много по-малка степен книги и статистически данни. И тя реално е компилативна, но въпреки това е с високо качество (фиг. 2.).

В заключение е необходимо да бъдат разгледани недостатъците (грешките и непълнотите) и положителните качества на картата на Балканския полуостров, преработена от кап. Бендерев.

Според автора на настоящата статия недостатъците са следните:

а) Относно изобразените в картата етноси:

1. За съжаление поради наличието на множество смесени зони на картата е трудно да се различат от пръв поглед обширните етнически граници (и землището) на българите. А това контрастира с по-ясното изобразяване на останалите етнически землища.
2. В Централна и Западна Македония има твърде много българи мюсюлмани.

3. Разделянето на българите на две отделни групи по професионален признак (и на два цвята) затруднява чисто визуално осъзнаването на обширността на заеманата от тях територия. Можело е вместо с цвят българите мюсюлмани да бъдат изобразени с безцветен щрих.

4. Завишено е българското етническо присъствие в някои части на Южна Македония – например около градовете Корча, Кайляри, Солун и Кавала.

5. Завишено е присъствието на турците в Северна Тракия (Източна Румелия) – към 1890 г. повечето от тях вече са се изселили в Османската империя.

6. Завишено е албанското етническо присъствие в областта Санджак (около градовете Сеница и Нови Пазар). В това отношение кап. Бендерев най-вероятно е повлиян от картата на Киперт от 1882 г.

7. На картата румънците и власите са изобразени заедно, а те са два отделни етноса.

8. В легендата е трябвало да пише „сърбо-хървати“ (както е прието в повечето тогавашни карти) вместо само „сърби“, за да не бъдат игнорирани хърватите.

9. В легендата не фигурира отделен етнос „татари“.

10. Не са изобразени етноси в делтата на р. Дунав.

11. Не са изобразени етноси на о. Крит (Кандия).

б) Относно политическите граници в картата:

1. Липсва държавната граница между Австро-Унгария и Османската империя (между Босна и Херцеговина, от една страна, и Новопазарския санджак, от друга).

2. Районите на Тъмръш и Кърджали в Родопите не са изобразени като част от Османска империя (каквито са от 1886 г.), а като част от Източна Румелия. Вероятно когато е ползвал картата на Киперт, кап. Бендерев не е съобразил, че тя е от 1882 г., т.е. от преди Съединението на България.

3. Границата между Княжество България и Източна Румелия е трябвало да бъде изобразена не като държавна, а като административна, или изобщо да не фигурира, защото от 1885 г. Северна и Южна България са де факто съединени (и в тази връзка дори е било излишно да се изобразява Източна Румелия).

4. Липсва руско-румънската граница в делтата на р. Дунав (по дунавския ръкав Килия).

5. Политическите граници на картата не са достатъчно удебелени и тъмни, поради което по-трудно се забелязват.

Независимо от недостатъците си (които не могат да умаловажат нейната стойност) картата притежава много положителни качества:

1. Тя е прецизно изработена както чисто технически, така и художествено.

2. Разделянето на изображението на нецветени и оцветени зони много удачно подчертава (и насочва вниманието към) последните, които са и главният акцент в картата.

3. Чрез подходящия избор на цветове читателят веднага получава добра нагледна представа за териториалното разпространение на етносите на Балканския полуостров (с изключение донякъде на разпространението на българите).

4. В някои части на картата етносите са изобразени по-правдиво, отколкото в други по-стари карти – например турците в Североизточна България и край р. Арда и българите мюсюлмани (помаците) в Родопите.

5. В нея са добавени и по-малки етноси (например русите в Северна Добруджа и на Атон), които не фигурират в повечето по-стари етнографски карти на Балканите.

6. Като цяло картата изобразява достоверно тогавашната етническа картина на Балканския полуостров.

Етнографската карта на Македония

Предназначението на картата е да онагледи съдържанието на глава „Д“, „Македония“ в отдел I („Етнография“) към Трета част на книгата („Етнография и статистика“). Тя е озаглавена

„Етнографска карта на Македония“ („Этнографическая карта Македонии“). Картата е с голям размер (48,3/29,6 см) и е приложена в книгата съгната. Цветна е и обхваща историко-географската област Македония плюс някои съседни на нея райони. Изобразената в нея територия е заобиколена от следните (неоцветени) държави и историко-географски области – Тракия, Източна Румелия, България, Сърбия, Албания и Гърция. На югоизток областта има широк излаз на Егейско море. Картата е обрамчена с единична рамка, но в нея липсва градусна (математическа) мрежа, което я отличава от картата на Балканския полуостров. Легендата ѝ (правоъгълникът с цветовете и названията на етносите) е вмъкната в долната дясна част на изображението под наслов „Условни знаци“ („Условные знаки“). В долната централна част на изображението фигурира мащабът на картата, който е както цифров (1 : 168,000), така и линеен (може би във версти). Долу извън картното изображение има две статистически таблици, отразяващи етническият и професионалният състав на населението на областта (които фигурират и в книгата, на с. 633) – „Разпределение на племената, населяващи Македония“ (отляво) и „Разпределение на населението на Македония по вероизповедания“ (отдясно). Най-отдолу фигурира надписът: „Типо-литография В. В. Комарова. Невскій 136–138“, показващ къде е изработена картата.

В картата има хидрографска мрежа, включваща няколко главни реки и езера – реките Места, Струма, Вардар и Бистрица и езерата Охридско, Преспанско (всъщност Голямо Преспанско), Костурско, Островско и Маликско. Изобразени са още три езера – тези на границата на Халкидическия полуостров и ез. Тахино, но липсват техните имена.

В картата липсва орографска мрежа (планини), както и пътна. Селищната мрежа е представена от по-малки и по-големи селища, обозначени с различни условни знаци. С по-особен шрифт и условен знак са обозначени градовете Солун, Битоля и Скопие, вероятно защото по онова време те са центрове на османски вилаети. На картата фигурират няколко вида названия – на държави, историко-географски области, реки, езера и селища. В добавка са начертани с малки пунктирани линии и границите на османските кази (административни единици с нисък ранг) (фиг. 3).

Важно е да се отбележи, че върху картата с големи пунктирани линии са изобразени не границите на историко-географската област Македония, а тези на разглежданата от кап. Бендерев в съответната глава територия, която е по-обширна. В своята книга българинът описва какви според него са границите на Македония, като в най-общи линии те съвпадат с югозападната етническа граница на българите [Бендерев, А. 1890, с. 95]. Той описва границите на няколко места, но за съжаление не много подробно, поради което най-неясна остава югозападната граница на областта. Вероятно кап. Бендерев изобразява на картата си по-обширни граници от тези на областта Македония, защото изнася статистически данни за населението по цели кази, а част от казите са гранични между две съседни историко-географски области и поделени от областните граници, и той не иска да ги разделя, желае те да се виждат целите. Ето как кап. Бендерев определя приблизително границите на областта Македония:

1. Източна граница (с държавата България (респективно с бившата Източна Румелия) и Турска (Одринска) Тракия) – тя е по долното течение на р. Места и по вододела между реките Места и Марица.

2. Северна граница (с държавите България и Сърбия и областта Стара Сърбия) – по една верига от планини, формирана от Карадаг (Скопска Черна гора), Шардаг (Шар) и Дешат.

3. Западна граница (с областта Албания) – по р. Черни Дрин чак до Охридското езеро и по-нататък през самото езеро.

4. Югозападна граница (с областите Епир и Тесалия) – през ез. Малик по билото на планината Грамос и след това по течението на р. Бистрица.

5. Южна граница (с Егейско море) – Егейското крайбрежие от устието на р. Бистрица до устието на р. Места [Бендерев, А. 1890, с. 86; 95; 221–222; 576; 594; 602.].

Основен акцент в картата са етносите в областта Македония, оцветени с различно. Има зони, оцветени само с един цвят (в които доминира един етнос), има и смесени зони (между два етноса или между две професионални групи), защриховани с цветни щрихи.

На картата са изобразени (и обозначени поименно в легендата долу вдясно) общо 6 етноса – българи (които са разделени на християни (оцветени в светлорозово) и мюсюлмани (оцветени в тъмнорозово)), гърци (в светлосиньо), турци (в светлозелено), албанци (в жълто), румън(ц)и/власи и куцовласи (в тъмнокафяво) и руси (в червено). За разлика от картата на Балканския полуостров, в тази липсват сърбите, защото в областта тогава просто няма сръбско население.

От изобразеното се вижда, че преобладаващият етнос в областта Македония (на близо 3/4 от нейната територия) е българският. Българите са най-компактни в Северна и Централна Македония, а по периферията на областта са размесени с други етноси. Само на югозапад, юг и югоизток преобладават небългарите. Ето как самият кап. Бендерев описва границите на населяваната от българи територия в Македония (частично съвпадащи с югозападната граница на българското етническо землище):

„...на север – българо-турската и сръбско-турската граници до Българска Морава и по-нататък – по веригата Шар-Карадаг [планината Скопска Черна гора, бел. на автора Д. Й.]; на запад – [пл.] Кораб, [р.] Черни Дрим, Охридското и Маликското езера; на юг – последното езеро, Касторийското [Костурското – бел. на автора Д. Й.] езеро и линията от последното към Салоник [Солун – бел. на автора Д. Й.], а по-нататък – брегът на Егейско море до басейна на [р.] Места; на изток – последният басейн и източнорумелийската граница – страната в тези граници ще бъде наричана в настоящия труд Македония. В нея българското население, както по-надолу ще видим, съставлява преобладаващо над другите племена болшинство“ [Бендерев, А. 1890, с. 576].

Извън тази гореописана територия съществуват български етнически анклавни при градовете Дебър и Корча, както и на п-в Атон (Света гора).

На картата българите християни доминират в по-голямата част от Македония, а българите мюсюлмани (помаците) са концентрирани главно на изток от р. Места. Съществува обаче обширна смесена зона между двете конфесионални групи сред българите, разпростираща се от долината на р. Места на изток чак до Шар планина и Охридското езеро на запад (т.е. по цялото протежение на областта).

Представени са и няколко смесени зони между българите и останалите етноси. На северозапад и запад (около планините Скопска Черна гора и Шар, по долината на р. Черни Дрин и западно и южно от Охридското и Преспанските езера), българите са размесени с албанци, а на юг – частично с гърци (на юг от гр. Костур и около устията на реките Бистрица и Вардар). В Югоизточна (около градовете Драма и Кавала) и в част от Централна Македония (около градовете Дойран, Кукуш, на юг от гр. Петрич и до гр. Велес) българите са размесени с турци.

В картата албанците населяват компактно района на гр. Корча, а турците доминират в два района – на югозапад около градовете Кайляри и Кожани, и в една ивица на югоизток, разпростираща се от р. Вардар през долното течение на р. Струма чак до гр. Кавала. Гърците преобладават по крайбрежието на Егейско море или в близост до него – на юг от р. Бистрица, на Халкидическия п-в, около ез. Тахино, между Кавалския залив и залива Порто Лагос и на о. Тасос. Власите са концентрирани в няколко анклава в Югозападна Македония – при градовете Корча, Крушево, Битоля и Бер, между градовете Костур и Кайляри, около планината Пинд и в 3 малки анклава южно от р. Бистрица. На картата има и малък руски анклав на Атон (Света гора).

В населяваната от българи територия съществува известен брой чужди етнически анклавни, като в по-голямата си част те са турски. Турските анклавни са при градовете Лерин, Битоля, Воден, Яница (Енидже-Вардар), Скопие, Велес, Кратово, Щип, Радовиш, Струмица, (Горна) Джумая и Неврокоп. Албански анклавни има при градовете Кичево, Охрид, Ресен и Крушево. Гръцките анклавни са при градовете Костур и Мелник и при с. Енидже-Карасу. Влашки анклавни има при гр. Битоля и между градовете Костур и Кайляри.

Според приложената към картата таблица I. броят на българите в областта Македония е общо 1,552,325 (или 65% от нейното население). Турците са 312,243 (13%), гърците – 217,190

(9%), албанците – 170,779 (7%), а румънците (власите) – 77,639 (малко над 3%). Цялото население на областта възлиза на 2,393,137 души.

Важно е да се отбележи, че етническата карта на Македония не представлява просто уголемено копие на част от етническата карта на Балканския полуостров (както е логично да се предположи), а между съдържанията на двете карти са налице някои немалки разлики. Като обяснение може да бъде изказано предположението, че картата на Македония може да е изработена по-късно и кап. Бендерев да е имал възможността да направи в нея някои усъвършенствания спрямо картата на Балканите. Разликите между двете карти са следните:

1. В картата на Македония на север от гр. Скопие вместо зона само с албанци е изобразена смесена българо-албанска зона.

2. Близко до гр. Дебър е добавен български етнически анклав.

3. Около гр. Охрид правилно няма смесена българо-албанска зона, но е добавен албански анклав в гр. Охрид.

4. Българският етнически елемент правилно е намален около гр. Корча за сметка на албанския.

5. Южно от гр. Корча правилно е добавен български анклав (вероятно формиран от селата Дреново и Бобошица).

6. Засилено е българското етническо присъствие в посока към гр. Гревена (на югозапад).

7. В картата на Македония са добавени повече българи около гр. Кавала и с. Енидже-Карасу.

8. Липсват българи мюсюлмани около гр. Костур, но те са добавени близо до гр. Кукуш.

9. Смесената зона между българи християни и българи мюсюлмани е изобразена не с диагонален, а с хоризонтален шрих.

10. Въпросната смесена зона е разширена и източно от р. Места.

Изброените по-горе разлики (които са и по-голямата част от всички разлики) касаят българите и са концентрирани главно в Западна Македония. Вероятно кап. Бендерев се е постарал именно българският етнос да бъде изобразен максимално достоверно на картата.

11. Добавен е албански анклав при гр. Кичево.

12. Между селищата Орфано и Кавала са добавени повече гърци за сметка на турците.

13. Добавен е турски анклав при гр. Радовиш.

14. Добавени са повече турци около гр. Драма.

При анализа на картата на Македония е много важно да бъде установено какви източници са използвани при нейното съставяне и изработване.

Съществува голяма вероятност за картна основа (матрица) да е използвана руската 10-верстова карта на Европейска Турция с мащаб 1 : 420,000, съставена от ген. Артамонов (и по-точно нейното второ издание от 1877 г.) [**Карта Европейской Турции 1877**], защото между двете карти са налице следните значителни прилики:

1. Очертанията на реките и езерата са сходни.

2. Съществуват сходства и в очертанията на крайбрежието на Егейско море (както и в тези на о. Тасос).

3. Шрифтът на изписване на имената на някои селища с главни букви на практика е еднакъв – например **СЕРЕСЪ** и **ДРАМА**.

4. Има големи сходства в имената на селищата Охрида, Джума, Кайлар, Джумая, Енидже-Карасу, Кавала, Зихна, Водена, Яница и Верия.

Не трябва да се забравя фактът, че руската карта фигурира сред източниците, ползвани от българина [**Бендерев, А.** 1890, с. X].

Понеже на картата на областта Македония фигурират и държавни граници, възможно е да е използван актуализиран вариант на руската карта, в който въпросните граници са нанесени.

Въпросната руска карта се състои от 20 отделни листа и вероятно при изработването на картата на Македония са използвани 4 от тях с номера 14, 15, 18 и 19.

Възможно е при изработването на картата на Македония българинът да е повлиян в известна степен и от картата на В. Теплов на България, Тракия и Македония от 1877 г. [Теплов, В. 1877] поради:

1. Заобиколеността на Македония от празни (бели) територии, в които фигурират само имена на историко-географски области и държави.

2. Включването в картата на границите на османските кази.

За щастие съществуват писмени данни за научните източници, използвани при съставянето на картата на Македония, предоставени от самия кап. Бендерев в неговата книга. За разлика от картата на Балканския полуостров, картата на Македония е съставена не главно на базата на други етнографски карти, а основно на базата на писмени източници, сред които главен е една българска статистика за етническия състав на областта, издадена в гр. Пловдив на френски език през 1881 г. [Etnographie..., 1881]. Според българина тя се основава на турски данни, които са потвърдени от Българската екзархия. А втори по важност източник са статистическите данни за населението на областта, предоставени на кап. Бендерев от добрия познавач на Македония хърватина Стефан Веркович. Използвайки на първо място българската статистика, българинът установява етническия състав на всяко селище в областта, като отразява това в австро-унгарската генералщабна карта на Югоизточна Европа с мащаб 1 : 300,000 (смятана за най-точната по онова време) [General Karte von Central Europa 1873–1876]. Капитан Бендерев подчертава селищата с различни цветни моливи в зависимост от техния етнически облик и след това очертава ареалите, обитавани от различните етноси. Затова като цяло картата на Македония има по-оригинален и по-приносен характер [Бендерев, А. 1890, с. 601–602; 634].

Накрая е необходимо да бъдат посочени недостатъците (грешките и непълнотите) и положителните качества на етнографската карта на Македония.

Според автора на настоящата статия недостатъците са следните:

а) Относно изобразените в картата етноси:

1. Разделянето на българите на две отделни групи по конфесионален признак (и на два цвята) затруднява чисто визуално осъзнаването на обширността на заемащата от тях територия. Можело е вместо с цвят българите мюсюлмани да бъдат изобразени с безцветен щрих.

2. При гр. Скопие неправилно са изобразени гърци, тогава там е имало турци (това най-вероятно е неволна грешка на руския картограф).

3. Изобразени са повече българи югозападно от Охридското езеро, между градовете Кожани и Сървия, около гр. Солун, в северната част на Халкидическия п-в, около гр. Кавала и с. Енидже-Карасу (тоест на отделни места българското етническо присъствие на юг е завишено).

4. В Централна и Западна Македония има твърде много българи мюсюлмани.

б) Други:

1. В картата липсват имената на някои езера, както и името на Егейско море.

2. В картата липсва името на Халкидическия п-в, както и това на о. Тасос.

3. В картата не е отразено, че от 1886 г. областта Тъмръш в Родопите е част от Османската империя.

4. В картата липсват имената на някои историко-географски области, с които Македония граничи на северозапад, запад и югозапад – Стара Сърбия, Епир и Тесалия.

5. В картата липсват границите на областта Македония, така както ги описва на няколко места в книгата си кап. Бендерев.

Положителните качества на картата са следните:

1. Картата е изработена прецизно както чисто технически, така и художествено.

2. Чрез подходящия избор на цветове читателят веднага получава добра нагледна представа за териториалното разпространение на етносите в областта Македония (с изключение донякъде на разпространението на българите).

3. Заради своята пълнота и точност картата превъзхожда някои по-стари етнографски карти на Балканския п-в.

4. Тя е една от най-ранните етнографски карти на Македония изобщо – практически втората след картата на сърбина Спиридон Гопчевич от 1889 г. (но за разлика от сръбската тя е много по-достоверна).

5. Като цяло картата изобразява достоверно тогавашната етническа картина в Македония.

Общ заключителен коментар за двете етнографски карти

Картите на кап. Бендерев действително имат някои недостатъци (изброени по-горе), но това е характерно за всички карти по онова време (до известна степен поради особеностите на тогавашното ниво на развитие на картографията), поради което те не трябва да бъдат подценявани. Съставянето и изработването на карти не е нито лесно, нито бързо, а и понякога хората грешат, дори да са положили максимални усилия.

В заключение е необходимо накратко да бъдат обобщени положителните качества на двете етнографски карти на кап. Бендерев:

1. Картите са изработени прецизно както чисто технически, така и художествено.

2. Вижда се, че те са добре обмислени и че в тях е вложен сериозен труд.

3. Разделянето на изображението на нецветени и оцветени зони много удачно подчертава (и насочва вниманието към) последните, които са и главният акцент в картата.

4. Чрез подходящия избор на цветове в тях читателят веднага получава добра нагледна представа за териториалното разпространение на етносите (с изключение донякъде на разпространението на българите).

5. В картите на кап. Бендерев някои етноси са изобразени по-правдиво, отколкото в други по-стари етнографски карти. Това придава на картите на българина оригиналност и приносен характер.

6. В тях са добавени и по-малки етноси (например русите), които не фигурират в повечето по-стари етнографски карти на Балканите.

7. Заради своята пълнота и точност картите превъзхождат някои по-стари етнографски карти на Балканския п-в.

8. Те потвърждават вече известното териториално разпространение на етносите на Балканския полуостров, отразено в по-стари етнографски карти, но същевременно изясняват нови важни детайли около въпросното разпространение в интерес на точността, и отстраняват някои стари грешки и непълноти.

9. Като цяло картите изобразяват достоверно тогавашната етническа картина на Балканския полуостров.

10. Те изпълняват добре задачата, за която са създадени.

Етнографските карти на кап. Бендерев са незаслужено забравени, но задължително трябва да бъдат извадени от забвение, за да бъдат оценени и използвани подобаващо.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Публикации / Publications

Бендерев, Анастас Тодоров 1984 – Анастас Тодоров Бендерев. В: Съединението 1885. Енциклопедичен справочник. Съставители: Е. Стателова, Ст. Грънчаров, Г. Вълков, Б. Дончева. София, 1984 [Benderev, Anastas Todorov. V: Saedinienieto 1885. Entsiklopedichen spravochnik. Sastaviteli: E. Statelova, St. Grancharov, G. Valkov, B. Doncheva. Sofia. 1984].

Бендерев, А. 1890 – Анастас Бендерев. Военная география и статистика Македонии и соседнихъ съ нею областей Балканскаго полуострова. Составиль Болгарскаго Генеральнаго Щаба Капитанъ Бен-

деревь. С. Петербургъ. Военная Типография (въ здании Главнаго Щаба). 1890. [Benderev, A. Voennaya geografiya i statistika Makedonii i sosednih s ney oblastey Balkanskago poluoostrova. Sostavil Bolgarskogo Generalnago Shtaba Kapitan Benderev. S. Peterburg. Voennaya Tipografiya (v zdanii Glavnago Shtaba). 1890].

Генерал Анастас Бендерев 1999 – Генерал Анастас Бендерев. Спомени. Писма. Съставител, редактор и автор на предговора: Николай Игов. София, 1999 [General Anastas Benderev. Spomeni. Pisma. Sastavitel, redactor i avtor na predgovora: Nikolay Igov. Sofia, 1999].

Конник о. з. 1946 – Конник, о. з. Генерал-лейтенант Анастас Т. Бендерев. В: Военноисторически сборник, год XIX, 1946, кн. 61, ноември [Konnik o. z. General-leytenant Anastas T. Benderev. V: Voennostoricheski sbornik, god. XIX, 1946, kn. 61, noemvri].

Русева, М. 2006 – Марияна Русева. 60 години без генерал-лейтенант Анастас Бендерев. В: Военноисторически сборник, 2006, кн. 3. [Ruseva, M. 60 godini bez general-leytenant Anastas Benderev. V: Voennostoricheski sbornik, 2006, kn. 3].

Шалаверова, М. 1977 – М. Шалаверова. Бендерев. Интересна, противоречива личност. В: Антени (приложение на Антени, седмичник за политика и култура), 1977, кн. 35 [Shalaverova, M. Benderev. Interesna, protivorechiva lichnost. V: Anteni (prilozhenie na Anteni, sedmichnik za politika i kultura), 1977, kn. 35].

Etnographie de la Macedoine 1881 – Etnographie de la Macedoine. Philippopoli, 1881.

Карти

Карта Европейской Турции 1877 – Карта Европейской Турции. Масштабъ 10 верстъ въ англ. дюймъ (1 : 420,000). Под ред. полк. Артамонов. С. Петербургъ, 1877 [Karta Evropeyskoy Turcii. Mashtab 10 versti v angl. djuim (1 : 420,000). Pod red. polk. Artamonov. S. Peterburg, 1877].

Карта части Балканскаго полуострова обнимающей весь театр войны 1877–1878 г. г. 1884 – Карта части Балканскаго полуострова обнимающей весь театр войны 1877–1878 г. г. Масштабъ 5 верстъ въ дюймъ, 1 : 210,000, 1884. [Karta chasti Balkanskago poluoostrova obnimayushtey ves teatr voyni 1877–1878 g. g. Mashtab 5 versti v djuim, 1 : 210,000, 1884].

Карта части Балканскаго полуострова обнимающей весь театр войны 1877–1878 г. г. 1884 – Карта части Балканскаго полуострова обнимающей весь театр войны 1877–1878 г. г. Масштабъ 3 верстъ въ дюймъ, 1 : 126,000, 1884 [Karta chasti Balkanskago poluoostrova obnimayushtey ves teatr voyni 1877–1878 g. g. Mashtab 3 versti v djuim, 1 : 126,000, 1884].

Миркович М. Ф. 1877 – Михаил Ф. Миркович. Этнографическая карта славянскихъ народностей. Дополненная А. Ф. Ритихом. Издание С. Петербургскаго отдѣла Славянскаго благотворительнаго комитета. С. Петербургъ, 1877. [Mirkovich, M. F. Etnograficheskaya karta slavyanskikh narodnostei. Izdanie S. Peterburgskago otdela Slavyanskago blagotvoritelnago komiteta. S. Peterburg, 1877].

Теплов, В. 1877 – Владимир Теплов. Карта Болгарии, Фракии и Македонии, показывающая распределение народонаселения по вероисповеданиямъ. Санкт Петербург, 1877. В: Тепловъ, В. Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. Съ приложениемъ карты распределения народонаселения по вероисповеданиямъ. Составилъ В. Теплов. Типография и хромолитография А. Траншеля. С. Петербургъ, 1877. [Vladimir Teplov. Karta Bolgarii, Frakii i Makedonii. S prilozheniem karta raspredeleniya narodonaseleniya po veroizpovedaniyam. Sostavil V. Teplov. Tipografiya i hromolitografiya A. Transhelya. S. Peterburg, 1877].

General Karte von Central Europa 1873-1876 – General Karte von Central Europa. Herausgegeben vom K. K. Militärischen geografischen institute in Wien 1873-1876. Masstab 1: 300,000 d. N.

Kiepert, H. 1882 – Heinrich Kiepert. Ethnographische Übersicht des Europäischen Orients zusammengestellt von H. Kiepert, Berlin im Mai 1876 (Die politischen Grenzen berichtigt 1882.).

Lejean, G. 1861 – Guillaume Lejean. Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des etats vassaux autonomes. Par G. Lejean. Gotha, Justus Perthes. 1861. In: **Lejean, G.** Ethnographie de la Turquie d'Europe (Ergänzungsheft zu Petermann's Geographischen Mittheilungen.). Gotha: Justus Perthes 1861.

Sax, C. 1878 – Carl Sax. Ethnographische karte der Europäischen Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des Jahres 1877. Ed. Hölzel's geogr. Institut in Wien. In: Mittheilungen von der k. k. geographischen Gesellschaft. Wien, 1878.